

Johan Meijer

Plein van betekenis

Bij de aankondiging van de opening van een miniatuur-naaktstrand schrijft de directeur van Madurodam in een persbericht: "Madurodam poogt een natuurlijke afspiegeling te zijn van een veelheid van zaken die maatschappelijke of sociale ontwikkelingen markeren". Maar, zo constateert de Volkskrant in 'Dag-in, dag-uit', "... in Madurodam staat geen eindeloze file... Er vindt geen anti-kernwapendemonstratie plaats. De Amsterdamse grachten zijn er kraakhelder en je ziet nooit een openlijke uiting van vreemdelingenhaat".

Die 'natuurlijke afspiegeling' is dan ook eerder een spiegelbeeld van de wijze waarop men Holland wenst te zien en wenst te presenteren en een teken dat men trots is op dat ingebeelde voorkomen: klein en kneuterig; proper en ordentelijk; rijkgeschakeerd en harmonieus. En sinds kort hoort daar ook bij dat er op een nette manier wordt naaktgezwoomen in ons dierbaar vaderland.

Madurodam verheerlijkt alleen die zaken die Hollands eigendunk markeren, die zaken 'waarin een klein land groot kan zijn'. De kneuterige manier waarop dat gebeurt, is op zich al typisch Hollands. Laat men in Madurodam de vele kanten van Holland zien, elders heeft men een monument opgericht voor de eenheid en de kracht van de Nederlandse natie. Dat monument is natuurlijk in miniatuurvorm het middelpunt in Madurodam, zoals het naaktstrand netjes aan de rand ligt.

Ik doel op de Dam met paleis en Nationaal Monument. Als geheel vormt dit een gedenkteken voor een veelzijdig volk dat door zijn eenheid een sterke natie vormt.

Op een nogal bombastische wijze is die betekenis zowel in de ligging en opbouw, als in de afzonderlijke architectonische en beeldbouwkundige elementen van het plein tot uitdrukking gebracht. Op doordeweekse dagen lijken paleis en monument robuuste maar statige rustpunten in het bruisende hart van de hoofdstad dat door het plein gevormd wordt. Maar in hun ornamentiek geven zowel paleis als monument een suggestie van de diepere betekenis van hun nadrukkelijke aanwezigheid. In het monument gebeurt dat nogal uitbundig en overdadig. Het zeker in vroeger tijden nogal wankele bestaan van ons land wordt op overweldigende wijze naar de achtergrond gedrukt. Als summum symboliseert een 10 meter hoge stenen pik de viriliteit van onze natie en de herrijzenis uit de diepe duisternis van de onderwerping.

De ornamentiek van het paleis is bedaarder en evenwichtiger. Maar de indrukwekkende wijze waarop de voorgevel het plein overheerst spreekt al boekdelen. Alles draait om de centrale positie van het paleis. Het paleis maakt dat de Dam geen gewoon Amsterdams plein is, maar als geheel een nationaal symbool. Daar hoort ook de zich ter rechterzijde van het paleis bevindende Nieuwe Kerk bij. Enerzijds is de kerk een monument voor het Geloof dat de natie door alle rampspoed zal loodsen. Anderzijds wordt in het gebouw zowel in figuurlijke als in letterlijke zin de eenheid

De Dam in Madurodam.

Het naaktstrand in Madurodam.

Het nationaal monument op de Dam.

Vooraanzicht van het Paleis.

tussen volk en gezagsdragers bekrachtigd. Paleis en kerk kunnen niet gescheiden worden gezien.

Maar om de nationale betekenis die aan het plein wordt gehecht verder te kunnen traceren dienen we onze blik vooral op het paleis te richten. Al op het eerste gezicht zien we dat het gebouw, met zijn solide klassicistische uiterlijk, een aantal zwaarwichtige tekens draagt die duidelijke taal spreken: twee frontons met de stedemaagd als allesoverheersend centrum; de open dakkoepel van waaruit Hollands heersers hun machtige en gerechtigte blikken over de stad kunnen werpen; het

Schilderij van het Paleis.

Fronton en balkon.

koopvaardij in top dat aangeeft dat de zeevaart Holland hoog zal houden; de Hercules aan de achterkant die zelfs de hele wereld in evenwicht houdt en tenslotte de - later toegevoegde - kroontjes op de hoeken van het dak, die het gebouw een koninklijke status hebben verleend.

Paleis is eigenlijk een onjuiste benaming voor het gebouw. Een paleis als residentie van de vorst, volgepropt met diens pracht en praal, is het nooit geweest. Het gebouw heeft altijd een andere functie vervuld. Het is een symbool op zich, een monument voor de klassieke (machts-) verhoudingen die door de bouwmeester - Jacob van Campen - in navolging van het in de despotisch bestuurde Italiaanse stadsstaten ontwikkelde klassicisme in de architectuur zijn uitgedrukt.

Kenmerkend daarbij is de gesloten facade. Het gebouw is naar binnen gekeerd en opgetrokken

rond twee afzonderlijke patio's. Dit lijkt de afgezonderde aanwezigheid van het stads- of landsbestuur te veronderstellen. Aan de buitenzijde is de enige activiteit die vanuit het paleis in de richting van het plein tentoon kan worden gespreid die vanaf het balkon. Van hieraf kan het hooggezeten stadsbestuur of staatshoofd zich aan het volk tonen. Toen het nog stadhuis was, gold dit het stadsbestuur. Maar na de Franse overheersing - begin vorige eeuw - wijzigde men de functie van zetel van het bestuur van de autonome vrijhandelsstad Amsterdam in die van de zetel van het staatshoofd van de autonome Staat der Nederlanden. Ook nu nog toont de koningin zich bij officiële gelegenheden met haar genode gasten vanaf het balkon aan het volk op het plein. Om het gebouw die rol te kunnen laten vervullen werd het zo uitzonderlijk - op een centrale plek in de stad - geplaatst.

Omgekeerd bekrachtigt het gebruik dat de vorst bij officiële staatsgelegenheden van het gebouw maakt de monumentale waarde van het gebouw. Maar dit is niet meer dan decoratief: decorum voor de status van het gebouw die in de architectonische opbouw is vastgelegd. In de stedelijke context is het gebouw een verbeelding van de verhouding Volk - Staat. Zowel in denotatieve zin als in connotatieve zin wordt dit in de vorm van een grootse architectonische analogie uitgedrukt. Beter dan het woord waarmee het gebouw wordt aangeduid, betekent het zichzelf. Maar die betekenis wordt maar zelden manifest gemaakt. Want wie staat er nog stil bij de betekenis en functie van het paleis!

Het volk stroomt aan het gebouw voorbij en neemt er hoogstens een toeristische notie van. Het gebouw is in zijn stedelijke context redundant geworden.

Dat de burgerij zich over het algemeen niet veel gelegen laat liggen aan het gebouw hangt echter ook met de betekenis en functie van het gebouw samen. Nog slechts bij tijd en wijle behoeft die betekenis te worden opgeroepen. In het alledaagse leven speelt het gebouw hoogstens een rol als attractief architectuur-object. Zolang het volk als uiterst heterogeen kan worden beschouwd - en voor de staat is dat bijna permanent het geval - behoeft het gebouw niet op zijn staatsfunctie te worden aangesproken. Alleen die momenten waarop het volk zich en masse als één natie dient te herkennen wordt de ceremoniële gedaante van het gebouw weer in herinnering geroepen.

Maar in zijn klassicistische gedaante is er meer met het gebouw aan de hand.

Aan de hand van de klassieke architectuur-codes die hun duurzaamheid al in het oude Griekenland bewezen, trachtte de bouwmeester de bouwopgave tot een sublieme oplossing te brengen. Die oplossing werd ontwikkeld vanuit de abstracte geometrische diagrammen zoals die in de architectonische typologiën van de Griekse tempels in een evenwichtige vormtaal werden vastgelegd. De klassieke codes zijn in feite de codes van de eeuwigheidswaarde. Met de oprichting van het gebouw werd de oplossing van de bouwopgave in steen vereeuwigd. Zo materialiseerde met de bouw de creativiteit van de ontwerper en werd het gebouw zelf tevens een monument voor de geleverde ontwerp prestatie. Op welke wijze het gebouw vervolgens gebruikt is, doet er in

feite niet toe. De architectuur en symboliek van het gebouw is volledig zelfgenoegzaam. Juist door deze eigenschap van het classicisme leent het gebouw zich als gebouw-op-zich voor de symbolische betekenis die het eerst voor de stad en later voor de staat ging 'bekleden'. De sublieme rust van het tot een toonbeeld van zijn eigen evenwichtige architectuur gevoerde bouwwerk drukt in analogie even subliem de standvastigheid van de staat uit. De klassieke samenhang in het gebouw symboliseert de klassieke orde van een staat die zichzelf de onvergankelijkheid toemeet. In de woelige tijden die het schip van staat zo af en toe doormaakt moet het gebouw als het ware een symbolisch baken vormen. Een baken dat die klassieke orde in herinnering roept, dat refereert aan de veronderstelde betrouwbaarheid van de klassieke autoritaire staatsorde waarop altijd kan worden teruggevallen. De architectonische zelfgenoegzaamheid van het gebouw schuilt dus in de analoge verwijzing naar de in het verleden getoetste wetten van orde en evenwicht. Als zodanig is het gebouw uitermate functioneel, weet het in zijn architectuur perfect vorm en functie te verbinden zonder dat er zich menselijke activiteiten in het gebouw behoeven af te spelen. Dat maakt het in dubbele zin een uniek gebouw, een gebouw met de uitsluitende functie van symbool, een gebouwtype waarvan noodzakelijk maar één exemplaar bestaat. Daarvoor behoeft er geen hoogwaardigheidsbekleder, geen burger-vader of koning(in) in het paleis te zetelen of te huizen.

Tegenover het paleis in deze betekenis vormt het plein een symbool voor het openbare leven waarover de staat resideert. Het plein is het forum voor het volk. Op het plein loopt het volk te hoop ter meerdere eer en glorie van de natie. Dat deze starre symboliek maar al te goed wordt begrepen blijkt ook wanneer het plein weer eens wordt uitgekozen om tegen het staatsbestel te protesteren zoals in menige demonstratieve bijeenkomst gebeurt. Op deze manier wordt dan gepoogd om zo'n bijeenkomst een meer dan lokale betekenis te geven.

Dampaleis en -plein zijn zo de versteende tekens van de eenheid van volk en staat. De Dam is Hollands symbolisch centrum. Ooit heeft de Nederlandse Staat zich het Amsterdamse stadshart ingelijfd voor dit architectonische symbolenspel.

Op deze manier blijft het echter nog een verstild stenen tekenritueel. Maar bij speciale gelegenheden wordt dit ritueel geactualiseerd. Dan openbaart zich even de inzet van het drama. Zo was de Inhuldiging op 30 april 1980 bij uitstek een scenario om dit versteende symbolische theater tot leven te wekken. Tot ver buiten ons land heeft men via de televisie kunnen aanschouwen hoe dit schouwspel werd opgevoerd. Hoe de eenheid van een volk in levende lijve(n) in scene werd gezet. In het aanschijn van de te kronen vorstin werd iedere laag van de bevolking ordentelijk zijn plaats gewezen. De uitverkorenen uit het volk op stoeltjes voor het paleis, gezagsdragers en hoogwaardigheidsbekleders in de Nieuwe Kerk en de genode koninklijke gasten in het paleis. Een koninklijk baldakijn verbond paleis en kerk die zo hun centrale plaats in het gebeuren kregen. Een enorme politiemacht schermde het geheel af van het plebs.

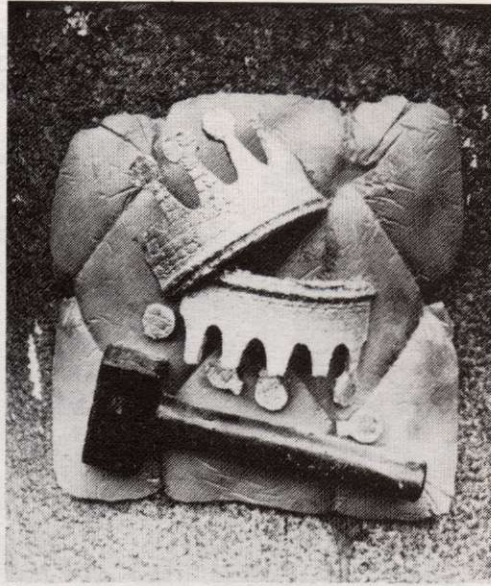

FNV-demonstratie op de Dam.

Inname van de blauwe brug op het Rembrandtplein.

De al te nadrukkelijke afscheiding ontlokte echter een spontane tegenreactie op het kroningsritueel. Hierop was al weken lang door de media gespeculeerd. Al vooraf werd de aanleiding gezocht in de al maandurende onrust in de stad vanwege de kraakacties. Een demonstratieve optocht zette voet richting Dam voor een confrontatie met de oranjeklanten. Dit werd de aanleiding voor de bizarre afloop van de festiviteiten die echter aan het televisie- en oranjeminnend publiek werd onthouden. Eerst werd het Rembrandtplein ingenomen. Bij monde van de popgroep Drukwerk sloeg de 'Verveling in Amsterdam-Noord' warempel om in de revolutionaire stemming van de Internationale.

Kroon en hamer.

Rellen op het Damrak.

De politiemacht legde hierop een zwaargewapend kordon om het gezagsgetrouwe kroningspubliek en de gezagsdragers. Vervolgens mocht het Amsterdamse gepeupel in alle vrijheid van de rest van de stad bezit nemen. De sterke arm mocht zelfs een paar uur lang met stenen worden bekogeld. Dit alles was echter niets anders dan een toegestane vrije expressie van lust- en onlustgevoelens die de overheid en de media al maanden lang hadden aangekweekt en opgezweept. Lang van te voren was er al op gerekend dat de stad op onverantwoorde wijze van haar losbandigheid zou gaan genieten. Grootscheeps werd de ME - de staatsordediens - getreiterd. En 's avonds mochten de ME-ers die zich een middaglang als pispaal hadden moeten laten gebruiken op hun beurt hun

onrust en agressie de vrije loop laten. Na afloop - een dag later - vaardigde minister Wiegels van Binnenlandse Zaken een reprimande uit aan de linkse media die tot aanstichters van de bandeloosheid werden gebombardeerd. En in zekere - of beter cynische - zin had hij gelijk, immers de kritische media stelden de staatsorde ter discussie op een 'ongepast' moment.

Toch is er niets gebeurd dat ook maar enigszins de staats- of rechtsorde heeft bedreigd. De grote chaos van koninginnedag 1980 was maar een kortstondig spel, een schijnvertoning waarin iedereen zich een dag lang voor de gek hield en daarvan genoot.

In de gebeurtenissen van Kroningsdag '80 valt een spontane opwelling te bespeuren van een vorm van volksverzet dat nog in de middeleeuwen en de Renaissance een belangrijke rol in het dagelijks leven vervulde, maar sindsdien door de burgerlijke officialiteit is onderge-nieuwd.

De dag liep uit op een carnavalesk volksvermaak. Het gepeupel trok daarin als het ware een dreigende grimas in de richting van het Grote Officiële Gebeuren. Dat die spontane opwelling zo'n agressief karakter droeg is verklaarbaar uit de harde confrontatie met het repressieve apparaat dat het Gebeuren moest afzonderen en afschermen. Maar ook het besef van de gein was nadrukkelijk present. Iedereen wist dat het één grote farce was, een moment van onmogelijk en ontoelaatbaar maar evenzogoed reëel plezier. Op die manier werden de groteskerijen van de overheid en de autoritaire officialiteit te kijk en de stad kortstondig op z'n kop gezet.

Daarbij valt te denken aan de functie van groteske volksfestiviteiten als het 'Narrenfeest', zoals aangegeven door Mikhail Bakhtin in zijn kapitale studie 'Rabelais and his World' (M.I.T. Press, Cambridge Massachusetts, 1965). In de middeleeuwen mocht het volk, hoogwaardigheidsbekleders inclusief, tijdens het carnaval de hele wereldorde belachelijk maken. Via deze vorm van volkscultuur en -humor werd het volk voor even van het juk van de heersende orde bevrijd en werd de officiële waarheid en de gevestigde orde collectief 'ontkroond' (vgl. Bakhtin pg 99). Deze volkscultuur vormde de tegenhanger van de cultuur van de seculaire en kerkelijke officialiteit die op autoriteit en geweld berustte en ontzag en angst inboezemde. De volks humor doorbrak die angst en ontzag door de heersende orde grotesk te kijk te zetten. Tegelijk werd daarmee alles betrekkelijk gemaakt en iedereen die meedeed gelijk gesteld. Zo leefde iedereen twee levens, dat ingepast in het officiële en dat van het carnavaleske. Maar dat laatste alleen in collectieve zin beleefd als een vereende bevrijding van de druk van het officiële. Voor die beleving vormde de marktplaats en de festiviteiten die daarop plaatsvonden het middelpunt. Door kerk en staat werd dat meestentijds gelegaliseerd. Ook in filosofische zin had de volks humor een relativerende en bevrijdende betekenis (vgl. Erasmus' Lof der Zotheid). Die humor wees op het achter de heersende 'waarheden' schuilgaande besef van het produktieve, het regenererende en relativerende van het boertige en het onderlichaam.

In de Renaissance werd deze volkscultuur verbonden met de cultuur van het opkomende burgerdom, om het feodalisme ten grave te

dragen. Allereerst gebeurde dit in de literatuur, in het bijzonder is te wijzen op Rabelais. De functie van de volkshumor en de heilzame werking die er van uitging op de maatschappelijke verhoudingen raakte vanaf de 17e eeuw in verdrukking. Het modernisme pakte een aantal elementen weer op maar vooral slechts in formalistische zin in het moderne theater (Brecht) en het cabaret (waar het tegenover het negatieve van de satire staat).

Zo aanschouwden we hoe het Damplein de centrale plaats van handeling werd in een magistraal symbolisch drama waarin het volk als geheel voor één keer op de knieën werd gedwongen. Dat gold ook voor het weerspannige deel van de bevolking. Dat werd eerst tot bandeloosheid verleid en vervolgens terechtgewezen. Met de staatssymboliek als inzet werd het meegesleept in een schijnvertoning.

Tegenover de niet zo brave staatsburgers werden archaische symbolen ingezet om als bliksemafleiders voor de maatschappelijke onrustgevoelens te fungeren. Zo was er geen sprake van enig gericht verzet. De hele tegenbeweging werd door geen enkel gezamenlijk belang aan gespoord. Het op dat moment in de stedelijke politiek opgang makende thema van het kortwieken van de stad door de landelijke overheid, noch de al bestaande groep om van het paleis weer het Amsterdamse raadhuis te maken, speelden geen enkele rol in de protestbeweging. En evenmin het krakersverzet. De yell 'geen woning-geen kroning' werd nauwelijks gehoord. Het was allemaal niet meer dan pure ondeugd die was opgeroepen om die vervolgens heftig te kunnen veroordelen.

Het hele gebeuren heeft verder geen enkele politieke rol meer gespeeld. Het leeft alleen nog voort in de herinnering van de oranjegezinden en andere feestvierders als een opwindende dag, als een gebeurtenis die je 'moet hebben meegemaakt'. Maar in de annalen van het roemruchte Amsterdamse volksverzet zal de dag wel nooit gememoreerd worden. Van zoiets als het Jordaan- of palingoproer was geen sprake.

En wat zou ook de politieke strekking van het evenement geweest kunnen zijn? Het hele gebeuren was niet meer dan een symbolische vertoning rond een paar levenloze steenmassa's die drie maatschappelijke bindmiddelen aanroepen die als politieke inzet allang zijn overleefd: de Natie, de Souverein en God.

In onze hedendaagse burgerlijke maatschappij en cultuur draait de politiek om heel andere zaken. Het politieke systeem werkt niet meer op basis van de onderschikking aan Kerk, Koning en Vaderland, aan de Autoriteit, maar aan de codes en normen van het 'burgerschap'. Het nationaal-politieke systeem werkt überhaupt nog maar heel moeizaam. Misschien wordt met dat symbolische schimmenspel geprobeerd dat te versluieren, wordt geprobeerd het schip van staat weer enigszins op te tuigen. Maar dat dan alleen bij bijzondere gebeurtenissen. In de dagelijkse politieke realiteit verliezen de symbolen onmiddellijk hun belang. In het dagelijks leven wordt de nietszeggendheid van al die dorre symboliek direct duidelijk.

Toch wordt er door de staat zeer nadrukkelijk geïnvesteerd in een aantal tekenrituelen en symbolen terwijl iedereen ervaart dat er nauwelijks nog enige betekenis aan kan worden

Details van het Paleis: Stedenmaagd, Vrouwe Justitia, Koopvaardijsschip.

gehecht. Wat resteert is vaak niet meer dan een toeristische of cultuurhistorische attractie. Toch blijft de staat er een enorm belang aan hechten of een betekenis op projecteren. De staatssymbolen worden cultureel heilig verklaard, al roepen ze alleen nog maar een door iedereen vergeten verleden aan. Dat blijkt ook als ze doelwit worden van al even inhoudsloze tekens die het er alleen maar om te doen zijn elke betekenis te ondermijnen: de graffiti. Zo wordt steeds angstvallig gepoogd te voorkomen dat het paleis door dergelijke subversieve leuzen en kreten wordt ontheiligd. De smetteloosheid van het gebouw wordt streng in ere gehouden. Daarom staat het paleis er in de warwinkel van reclame en graffiti steeds bij als een opgepoetst stuk antiek.

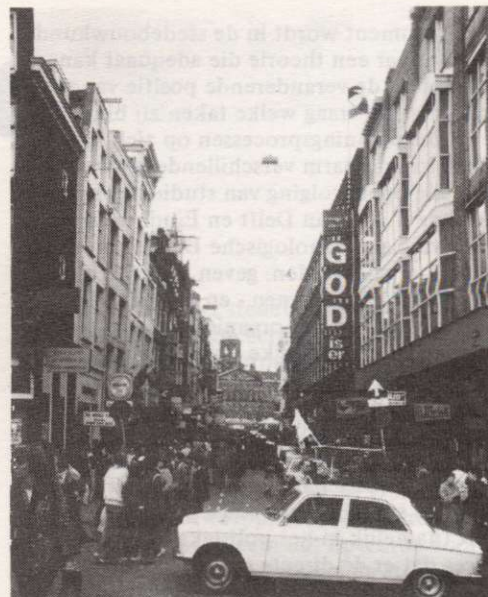
Maar misschien is het er de staat op deze manier om te doen zichzelf bij tijd en wijlen van kracht en kunnen te overtuigen door de glorie van vroeger aan te roepen en zich via die symboliek een harmonieuze natie voor te spiegelen. Dat is dan eigenlijk niet veel anders dan het ingebeelde voorkomen dat in Madurodam wordt gepresenteerd.

En zoals je in Madurodam kunt lachen om de kneuterige kleinschaligheid van Hollands eigendunk, zo kun je op de Dam alleen maar lachen om die maffe ingebeeldheid als je dat beschouwd in de context van het hedendaagse wereldgebeuren: Nederland als natie is een sprookje. Het sprookje van dapper Klein Duimpje in een werelds woud beheerst door twee elkaar woest beloerende reuzen. Stenen symbooltjes achterlatend opdat zijn 'historische' stappen gevolgd kunnen worden, om er doorlopend op te wijzen dat hij nog bestaat en nog tot iets in staat is.

Wee als de broodkruimels aan de beurt komen. (En het lijkt er soms op dat dat moment is

Madurodam.

Het Paleis vanaf de Damstraat.

aangebroken. Om zichzelf nog overeind te houden begint de staat de materiële bestaansvoorwaarden van zijn onderdanen of staatsdienaren te grabbel te gooien.) In de onderlinge verdeeldheid die dat teweeg brengt dreigt de status van het gezag van de overheid steen des aanstoots te worden. Maar we hoeven ons er geen illusies over te maken dat de staatsorde zelf aan het wankelen raakt. Dat kan alleen gebeuren als er door die twee reuzen met hun zeven-mijlslaarsen tegen aangeschopt wordt.

Bij het toenemen van interne politieke conflicten zal het beschouwde Damritueel steeds meer zijn zin verliezen, zo het dat nog heeft. Men zal zich voortaan meer van een directere, duidelijkere en verplichtende taal weten te bedienen om de nationale 'Eenheid' te herstellen. In deze volgorde zullen justitie, politie, leger of uiteindelijk de 'uitzonderingsstaat' steeds eenduidiger de wet en orde op zaken stellen...

Voortaan staat het Paleis steeds meer plompverloren op de Dam te pronken. Het Paleis wordt een stervens symbool: een doodsmasker van versteende glorie dat verwijst naar een vitaliteit uit het verleden die verstild is. Het *staatsdamtheater* wordt een theater in zijn meest primitieve vorm: een dodenkultus die veel verder gaat dan de Kranslegging.

Dam en Paleis bezitten het monumentale van een foto van een ter dood veroordeelde, zoals Barthes dat in 'La chambre claire' (Edition du Seuil, Parijs, 1980) heeft aangeduid. Ze drukken het, nationale, verlangen uit naar een

her(be)leving van een verleden realiteit - het roemrucht verleden, de Gouden Eeuw - en het verlangen naar autonomie. Deze verlangens worden gevoed door het besef van en tegelijkertijd de angst voor de onmogelijke terugweg naar dat gekoesterde rijke verleden. Maar tegelijk schuilt daarachter een tragisch tijdsbesef, het besef van de ondergang, van het stigma van de onafwendbaarheid van het vonnis. Net als de foto in realistische zin drukt het plein in zijn opbouw in symbolische zin dat verlangen en dat stigma (bij Barthes: het punctum) uit. Het toont ons een beeld uit het verleden, maar slechts bewegingsloos en onderhevig aan een tergend langzame ontbinding. De referent van het plein (het Bartheaanse studium) is de door interne en externe spanningen aan een traag ontbindingsproces onderhevig zijnde Nederlands staatsbestel.

Het plein is de uitdrukking van een nationale doodsobsessie. En hetzelfde geldt voor Madurodam. Ooit zullen alleen nog prenten of foto's in musea of nationale archieven toekomstige generaties aan die doodsobsessie herinneren. Die doodsobsessie zal steeds meer en meer in folklore worden omgezet en verwerkt. En onze nationale symbolen en rituelen zullen steeds meer verworden tot toeristische attracties zoals dat in Volendam nu al het geval is. Dat alles is onderdeel van een pijnlijk proces waarin een volk klaar komt met het langzaam uiteenvallen van zijn staatsbestel en het oplossen in een groter politiek en cultureel verband. Veel meer dan alleen jaarlijks op 4 mei wordt de Amsterdamse Dam het middelpunt in de rituele uitdrukking van onze Nationale Rouw.

* Johan Meijer is werkzaam bij de Provinciaal Planologische Dienst van Zuid-Holland (Stafbureau Stadsvernieuwing van de afdeling Gemeentelijke Plannen). Samen met Wouter Bolte publiceerde hij 'Van Berlage tot Bijlmer; Architectuur en stedelijke politiek' (Nijmegen, 1981), een bewerking van hun afstudeeronderzoek voor de studierichting Stedebouwkunde (Bouwkunde, T.H. Delft). Op dit moment heeft Meijer een opzet voor een dissertatieonderzoek naar de mogelijkheden van een stedebouwkundige ontwerptheorie nagenoeg afgerond.

Op dit moment wordt in de stedenbouwkunde gezocht naar een theorie die adequaat kan reageren op de veranderende positie van deze discipline. De vraag welke taken zij binnen stedelijke planningsprocessen op zich kan nemen krijgt daarin verschillende antwoorden. De snelle opvolging van studiedagen, die zowel de T.H.'s van Delft en Eindhoven als de Provinciale Planologische Dienst van Zuid-Holland organiseerden, geven evenwel blijk van een snel opgekomen - en gemeenschappelijk - besef van het organisatorische uiteengroeien van de stedelijke ontwikkeling, het beheersproces van de stedelijke herinrichting en de ontwerp-problematiek van de stedenbouwkunde die zich op de formele structuren van (delen van) de stad betreft. En als de formulering van maatschappelijke behoeften elders dan in de stedenbouwkundige praktijk plaatsvindt (namelijk in het politieke planningsproces dat er de directe context van vormt), welke is dan de functie van de stedenbouwkunde, als de voorgestelde vorm van het ruimtelijke ontwerp geen logische afgeleide is van deze behoeften? Het opstellen van een op de actuele situatie inspelende theorie blijkt dus met deze vraag mede afhankelijk van de reflectie op haar eigen traditie, dat wil zeggen van een oplossing van het probleem dat zich met het teloorgaan van de (neo-)functionalistische traditie stelt.

De snelle propaganda voor een 'autonomie' van het vakgebied heeft al even zo snel de verdenking op zich gehaald dat de professie zich hier verschuilt achter de beladen begrippen creativiteit of oorspronkelijkheid, een herwaardering kortom van het anachronisme van de kunstenaar-architect. Het nadeel van het blijven vasthouden aan een dergelijke positie is voornamelijk gelegen in de belemmeringen die zij opwerpt voor een bestudering van de relativiteit van de stedenbouwkundige ontwerp-arbeid; een studie die notabene bij kan dragen aan het inzicht in de reële mogelijkheden van formele stedenbouwkundige ingrepen en die ook de maatschappelijk-culturele betekenis ervan niet per se ontkent. Weliswaar is door het stellen van het autonomie-probleem de emotionele geladenheid van het politieke engagement van weleer doorbroken, maar eveneens leidde het tot een scheiding van functionele en formele aspecten van de stedenbouwkunde, waarmee een in eerste instantie vruchtbaar onderscheid teniet werd gedaan.

Op 9 mei 1984 organiseerde de Afdeling Gemeentelijke Plannen van de P.P.D. van Zuid-Holland een belangwekkende studiedag over het 'Ruimtelijk ontwerpen voor het structuurplan', waarop de discussies over het zogenaamde stadsontwerp werden toegespitst. Een omvangrijke, maar ook willekeurige inventarisatie van opvattingen en ontwerpen, die volgens de openbare 'oproep aan de stedenbouwkundige ontwerpers van Nederland' een positieve bijdrage dienden te leveren aan de ruimtelijke verschijningsvorm van de stad, vond plaats met het oog op de vraagstelling die betrekking heeft op de mogelijkheden het structuurplan geschikt te maken voor dergelijke voorstellen. Hiermee is de noodzaak van het ruimtelijke ontwerp voor de gehele nederzetting of delen ervan voor de P.P.D. een gegeven voor de discussie van de studiedag. Als onderbouwing van deze vraagstelling schaarde de P.P.D. zich achter de pogingen van de zijde van architecten om

de stedenbouwkunde te profileren; de in de 'Toelichting op de studiedag' van het werkdocument gevolgde redenering komt exact overeen met die van architect Carel Weeber voor een 'formele objectiviteit' van de stedenbouwkunde. Mocht er inderdaad sprake zijn van een crisis in de stedenbouw, hetgeen voor een wetenschap geen uitzonderlijke en derhalve verontrustende toestand mag heten, de Afdeling Gemeentelijke Plannen geeft echter blijk niet de aangewezen figuur te zijn hiervoor een oplossing te zoeken als zij zich oriënteert op vakgebieden buiten de stedenbouw. De belangstelling voor de architectuur heeft niet kunnen leiden tot een helderder besef van de betekenis van dit zoeken voor de stedenbouw.

Voor deze studiedag van de P.P.D. leverde Luuk Boelens een bijdrage onder de titel 'Stadsontwerp, stedenbouwkunde, stadspolitiek'. Hierin is een kritiek op de inzet van de P.P.D. geformuleerd. Manfredo Tafuri's opvatting dat "... de moderne stedenbouw - als utopische poging om voor de stad een vorm, of beter een vormbeginsel dat beantwoordt aan de dynamiek van de stedelijke structuren te behouden - (-) haar doelstellingen niet (heeft) kunnen verwezenlijken." wordt instemmend geciteerd en verbonden met het verwijt dat in het beroep op een 'leesbare stad' een volledige miskenning doorklinkt van de oorzaken van het 'falen' van juist deze stedelijke ontwerp-praktijk.

Boelens' bijdrage spitst zich vervolgens toe op een voornamelijk politieke analyse van haar teloorgang en ziet vervolgens als logische consequentie van de analyse nog slechts één weg open: een conceptuele stedenbouw die haar stadsesthetiek sterk politiseert, dat wil zeggen: het stadsontwerp kan slechts dan weer optimaal functioneren op het moment dat de ruimtelijke verschijningsvorm van het structuurplan (wederom) tot een politieke zaak is gemaakt.

Een andere dan deze politieke voorwaarde is de noodzaak een stedelijke esthetische theorie te ontwikkelen die historisch onderzoek, kritiek en ontwerp zal kunnen samenbrengen en die dient te functioneren als fundamentele legitimering van zowel de herbezinning op de stadsuitleg als de ontwerpkeuzen.

Deze andere voorwaarde levert zo een kritiek op basis van het tendentieel ontbreken van een dergelijke theorie in de geschiedenis van architectuur en stedenbouwkunde vanaf het begin van deze eeuw. In het hier volgende essay wordt dit door Luuk Boelens nader uitgewerkt. Hierin is de positie van belang die Jürgen Habermas inneemt in de huidige discussie over (post-)moderniteit. Een discussie die ontstaan is met de publicatie van onder andere Franse studies (bijv. J.F. Lyotard's *La condition postmoderne*, Parijs 1979) en Habermas' Adorno-rede 'Het Moderne - Een onvoltooid project', een debat dat ook in Nederlandse architectuurtijdschriften de pennen doet schrijven.

We kunnen deze inleiding besluiten met de vermelding dat de Delftse Universiteits Pers het afstudeerwerk van Luuk Boelens en Leo van Bommel in april 1985 zal uitgeven onder de titel 'historie, kritiek en ontwerp'. Vragen die in het bestek van dit essay niet afdoende beantwoord kunnen worden, krijgen daar een preciezere uiteenzetting. *Red.*